

lettiği bazı hadisleri ihtiva eden iki küçük risâlesine de işaret eder (GAS, I/2, s. 58).

BİBLİYOGRAFYA :

Mus'ab b. Abdullah ez-Zübeyrî, *Nesebü Kureys* (nşr. E. Lévi-Provençal), Kahire 1951, neşredenin girişi, s. 5-11; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 179, 439; Zübeyr b. Bekkâr, *Cemheretü nesebi Kureys ve aḥbâruhâ* (nşr. Mahmûd M. Şâkir), Kahire 1381, I, 203-216; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (nşr. Eymen Fuâd Seyyid), London 1430/2009, I/2, s. 340; Ha-tîb, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 112-114; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, IV, 421-422; İbn Hacer, *Tehzîb-ü't-Tehzîb*, VII, 181; X, 163; Abdülazîz ed-Dürî, *Baḥş fi neş'eti 'ilmi't-târîh 'inde'l-Arab*, Beyrut 1960, s. 41-42; Sezgin, GAS (Ar.), I/2, s. 57-58; İhsan en-Nas, *Kütübü'l-ensâbi'l-Arabiyye*, Dımaşk 1421/2001, s. 217-224; Ch. Pellat, "Mus'ab b. 'Abd Allâh", *EP* (İng.), VII, 649.

İRFAN AYCAN

ZÜBYÂN (Benî Zübeyn)

(بنو ذبيان)

Adnâniler'e mensup
bir Arap kabilesi.

Kabileye adını veren Zübeyn'in nesebi Zübeyn b. Bagid b. Reys b. Gatafân b. Sa'd b. Kays Aylân b. Mudar b. Nizâr b. Mead yoluyla Adnân'a ulaşır. Bagid'in diğer oğulları Enmâr, Âmir ve Abs'in soyundan Zübeyn'in kardeş kabileleri meydana gelmiştir. Gatafân'ın başlıca kollarından biri olan Zübeyn'in soyu oğulları Fezâre ve Sa'd yoluyla devam etmiştir. Fezâre, Mürre ve Sa'lebe b. Sa'd olarak üç kola ayrılır. Gerek mensuplarının çokluğu gerek İslâm tarihinin ilk dönemindeki rolleri dolayısıyla bu kabilelerin en meşhuru Benî Fezâre'dir. Benî Zübeyn, önceleri Teymâ ve Havran arasındaki bölgeye yerleşmişti. İslâm'ın zuhuru esnasında kabile Medine'nin 175 km. kuzeydoğusundaki Rebeze ve Şerebe bölgesinde yaşıyordu (Taberî, III, 243-248; İbn Abdürabbih, VI, 20-21; Yâkût, I, 68).

Benî Zübeyn'in Câhiliye dönemindeki faaliyetleri, eyyâmü'l-Arab'ın en meşhurlarından Dâhis ve Gabrâ gibi çoğu Araplar arasında darbimesel haline gelmiş ünlü savaşlarla ilgilidir. Dâhis savaşı, Zübeyn'in ileri gelenlerinden Huzeyfe b. Bedr ile kardeş kabile Abslı Kays b. Zübeyr'e ait atların yarışması sırasında Zübeynîlâr'ın haksızlık yapması yüzünden patlak verdi. Zübeyn ve Abs arasında başlayan savaş diğer bazı kabilelerin de katılmasıyla giderek büyüdü ve yaklaşık kırk yıl sürdü. Bu savaşlar iki kabileyeye mensup muallaka şairlerinden Nâbîga ez-Zübeynî ile Antere el-Ab-sî'nin şiirlerinin başlıca temalarında biri olduğu gibi, iki kabile arasında barışın sağlanmasındaki rolleri dolayısıyla Hâris b. Avf

el-Mürri ile Herim b. Sinân el-Mürri, yine muallaka şairlerinden Zübeyr b. Ebû Sül-mâ el-Müzenî'nin şiirlerinde sıkça övülmüş-tür. Benî Zübeyn, Abs kabilesiyle barıştıktan sonra Gatafân'ın diğer kollarıyla birlikte hareket ederek güçlü rakipleri olan güney komşuları Hevâzin ile Süleym'i yendi (İbn Kuteybe, s. 606-607; Belâzûrî, XII, 185-187; XIII, 156-170; İbn Abdürabbih, VI, 17-19).

Hz. Peygamber 8 (630) yılında Ci'râne'den döndükten sonra Benî Zübeyn'in Sa'lebe b. Sa'd kolu, 9 (630) yılında Tebuk Seferi dönüşünde de Benî Fezâre ve Benî Mürre kendisine elçiler gönderip müslüman olduklarını haber verdiler. Fezâre ve Mürre heyetleri, yaşadıkları yerlerde kuraklığın hüküm sürdüğünü bildirerek Resûl-i Ekrem'den dua etmesini istediler; onun duası üzerine de yağmur yağmaya başladı. On üç kişilik Benî Mürre heyetinin başkanlığını daha önce Müslümanlığı kabul eden Hâris b. Avf yaptı. Heyettekilere çeşitli hediyeler veren Resûlullah, İslâm'ı öğretmek üzere enardan birini onlarla birlikte gönderdi. Bu sahâbînin Benî Sa'lebe mensupları tarafından öldürülmesi Resûlullah'ı çok üzdü ve diyet olarak Hâris'in Medine'ye yolladığı yetmiş deveyi maktulün vârislerine teslim etti. Resûl-i Ekrem'in aynı yıl Benî Zübeyn'a Abdullah b. Lûtbiyye el-Ezdi'yi zekât âmilî sıfatıyla gönderdiği rivayet edilmektedir (İbn Sa'd, II, 147; İbn Hacer, II, 363).

Resûlullah'ın vefatından sonra Benî Zübeyn'in Fezâre, Mürre ve Sa'lebe kolları Abs ve Kinâne kabileleriyle birlikte zekât ödemeyip Uyeyne b. Hısn el-Fezârî liderliğinde Medine'ye karşı saldırı teşebbüsünde bulundular. Halife Ebû Bekir, Cemâziyelevvel 11 (Ağustos 632) tarihinde Medineliler'den oluşan 100 kişilik süvari birliğinin başında isyancı kabilelerin üzerine yürüdü ve onları Zülkassa mevkiinde mağlûp etti. Zübeyn ve Abs, kendi kabilelerine mensup müslümanları öldürmeye ve çevredeki müslümanlara saldırmaya başlayınca Ebû Bekir yeni bir ordu hazırlayıp Medine'nin doğusundaki Ebrakurrebeze'de Benî Zübeyn'i yenilgiye uğrattı ve bölgeden çıkardı. Ebrak'ı müslümanların atlarına mera olarak tahsis etti, Rebeze'nin geri kalan kısmını da genel otlak ilân etti (Taberî, III, 243-248). Dağılan Benî Zübeyn ile Abs kabileleri Uyeyne b. Hısn liderliğinde birleşip peygamberlik iddiasında bulunan Tuleyha b. Huveylid el-Esedî'ye katıldılar. 27 Cemâziyelâhîr 11 (19 Eylül 632) tarihinde Bûzâha'da karargâh kurmuş olan Tuleyha üzerine gönderilen Hâlid b. Velîd ku-

mandasındaki İslâm ordusunun âsileri ber-taraf etmesiyle birlikte itaat altına alınan Benî Zübeyn mensupları kendi kabilelerinden müslümanları katledenler hariç affedilince bunlar tekrar İslâmîyet'i kabul etti (a.g.e., III, 248-253). Hz. Ömer döneminde Irak ve Suriye fetihlerine katılan Benî Zübeyn mensuplarından bazıları Basra, Küfe ve Mısır'a, Benî Mürre kolundan bazı aileler Endülü'sün fethinin ardından İşbiliye'ye yerleşti (İbn Hazm, s. 252-254). Benî Zübeyn'a mensup önemli şahsiyetler arasında Horasan ve Sind valiliği yapan Cüneyd el-Mürri, Harre Vak'ası'nın kumandanı Müslim b. Ukke, Emevîler dönemi Medine valilerinden Osman b. Hayyân, Mansûr döneminin Medine valisi, oğlu Riyâh ve ünlü şair Nâbîga ez-Zübeynî sayılabilir (a.g.e., s. 253-259). Zübeyn'in Yerbû' b. Gayt b. Mürre b. Avf b. Sa'd kolunun bazı mensupları günümüzde Hicaz ve Tihâme'de yaşamaktadır.

Gatafân'dan başka Ezd, Becile, Belî, Rebia ve Hemdân kabilelerinin alt kollarından da Zübeyn adını taşıyanlar vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (nşr. Ali M. Ömer), Kahire 1421/2001, II, 147; VI, 210; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 82-84, 315-316, 606-607; Belâzûrî, *Ensâb* (Zekkâr), XII, 185-187; XIII, 101, 156-170; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), III, 243-253; İbn Düreyd, *el-İştikâk*, s. 275, 280-281; İbn Abdürabbih, *el-İk'dü'l-ferîd* (nşr. Abdülmeccid et-Terhînî – Müfid M. Kumejha), Beyrut 1983, VI, 6-21; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğâni*, bk. İndeks; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 250-259, 448, 456; Sem'ânî, *el-Ensâb* (Bârûdî), III, 6-7; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 68; III, 332-333; İbn Hacer, *el-İşâbe*, II, 363; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, I, 402-404; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, IV, 509, 512-513, 516, 520, 523; V, 360-362, 372; İhsan en-Nas, *el-Kabâ'ilü'l-Arabiyye ensâbühâ va a'lâmühâ*, Beyrut 1421/2001, I, 341-343; T. H. Weir, "Zübeyn", *IA*, XIII, 636-637.

ELNURE AZIZOVA

ZÜFER b. HÜZEYL

(زفر بن الهذيل)

Ebû'l-Hüzeyl Züfer b. el-Hüzeyl
b. Kays el-Anberî el-Basrî
(ö. 158/775)

Ebû Hanife'nin öğrencisi,
Hanefî mezhebinin
imamlarından biri.

110 (728) veya 111 (729) yılında babasının İsfahan valiliği sırasında bu şehirde doğdu. Babası, Temim kabilesinin Anberoğulları kolundan Basra'ya yerleşmiş önde gelen bir aileye mensuptur, annesi İranlı bir câriyedir. Aynı zamanda akrabası olan

ZÜFER b. HÜZEYL

Basra Kadısı Haccâc b. Ertât'ın belirttiği- ne göre Züfer'in dili / konuşması Arapça idi, ancak siması Acem'e benziyordu (Hüseyin b. Ali es-Saymerî, s. 112). Hayatının ilk dönemi hakkında fazla bilgi yoktur. Kevser, Herseme ve Sabah adında üç erkek kardeşinin olduğu kaydedilmiştir (M. Zâhid el-Kevserî, s. 5). Kûfe'ye ne zaman geldiği belli değilse de kendi ifadesine göre yirmi yıldan fazla bir süre Ebû Hanîfe'nin halkasına devam ettiği bilindiğinden 130 (748) yılından yani yirmi yaşından önce buraya gelmiş olmalıdır. Muhtemelen babasının 128'de (746) vefatını müteakip İsfahan'dan ayrılıp Irak'a (Basra-Kûfe) dönmüştür.

Önceleri ehl-i hadîs meclislerine devam etti ve hadis alanında oldukça ilerledi. Kendisine sorulan fıkha dair sorular karşısında içinde bulunduğu ehl-i hadîs çevresinin yetersiz kaldığını görünce dönemindeki pek çok parlak öğrenci gibi, Ebû Hanîfe'nin Kur'an ve Sünnet üzerinde tahliller yaparak çıkarımlarda bulunma şeklindeki fıkıh / re'y yöntemine ilgi duydu ve onun ilim halkasına katılmaya karar verdi. Bu sebeple hem ehl-i hadîs hem ehl-i re'y kaynaklarında kendisi için, "Başlangıçta hadis ashabındandı, sonra fıkıh / re'y ona galip geldi" ifadesi geçer. Ebû Nuaym el-İsfahânî ise başta re'y ashabından olduğunu, hayatının sonuna doğru bu anlayıştan vazgeçip kendini ibadete verdiğini söyler (*Zikru aḥbârî İṣbahân*, I, 317). Ancak Hanefî menâkıb kaynaklarında Züfer "Fıkıhla ibadeti birleştirdi" denilerek övülür. Ebû Nuaym'ın ifadesini yorumlayan Kevserî de ibadetle re'yî karşıt gören anlayışı eleştirir, ayrıca Ebû Hanîfe ashabından fıkıhı bırakıp ibadete yönelen kişinin Züfer'in yakın arkadaşı Dâvûd et-Tâî olduğunu söyler. Kevserî, Züfer'in ölüm hastalığı sırasında bile fikhî meseleleri tartışmayı sürdürdüğünü gösteren bir anekdotta dayanarak onun hayatının sonuna kadar fıkıhla meşgul olmaya devam ettiğini kaydeder (*Lemeḥâtü'n-nazar*, s. 15-16).

Züfer'den sünen sahibi pek çok kişi rivayette bulunduğu gibi birkaç istisna dışında muhaddisler onu sika, mütkın, sadûk gibi sıfatlarla nitelendirmişlerdir. Bu sebeple Züfer, hadis rivayetinde muhaddisler nezdinde diğer ehl-i re'y mensuplarına nisbetle daha olumlu bir konumdadır. Yahyâ b. Main, Fazl b. Dükeyn, Vekî b. Cerrâh gibi hadis hâfizları ve İbn Hibbân, İbn Abdülber en-Nemerî, İbn Hacer el-Askalânî, Zehebî gibi tabakat müellifleri Züfer'i sika saymıştır. A'meş, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, İbn İshak, Yahyâ b. Abdullah et-Teymî, İshak

mâil b. Ebû Hâlid, Eyyûb es-Sahtiyânî, Zekeriyâ b. Ebû Zâide ve Saîd b. Ebû Arûbe Züfer'in kendilerinden hadis rivayet ettiği hocalarından bazılarıdır. Ondandır rivayet edenler arasında Abdullah b. Mübârek, Şakîk-ı Belhî, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, Vekî b. Cerrâh, Süfyân b. Uyeyne, Hakem b. Eyyûb, Şeddâd b. Hakîm, Ebû Âsım en-Nebîl, Ebû Vehb Muhammed b. Müzâhim el-Mervezî, Fazl b. Dükeyn gibi önemli isimler mevcuttur. Şakîk-ı Belhî'nin fıkıh ilmini Züfer'den tahsil ettiğine dair bir rivayet vardır (Zehebî, s. 230). Hadis rivayeti açısından Züfer'i eleştirenler bulunmakla birlikte onların bu eleştirileri muhtemelen, herhangi bir somut delilden ziyade onun re'y taraftarı olmasından ve başlangıçta ehl-i hadîs yanındaki iken saf değiştirmesinden kaynaklanmıştır. Çünkü erken dönem muhaddisleri arasında re'y taraftarlığı bir cerh sebebi olarak görülürdü. Kevserî bunu dönemsel bir olgu diye yorumlamaktadır (*Lemeḥâtü'n-nazar*, s. 21-25). Züfer'in hadis rivayetlerinden örnekler Ebû Nuaym'ın *Târîḫu İṣbahân* (*Zikru aḥbârî İṣbahân*), Ebû Şeyh'in *Ṭabaḳâtü'l-muhaddisîn bi-İṣbahân* ve Hatîb'in *Târîḫu Bağdâd*'i gibi onun hal tercümesine yer veren eserlerde mevcuttur. Züfer'in Ebû Hanîfe'den *el-Âşâr* adıyla bir rivayet eseri naklettiği ve Ebû Vehb ile Şeddâd b. Hakîm vasıtasıyla rivayet edilen kendisine ait iki hadis nüshası bulunduğu kaynaklarda belirtilmektedir (a.g.e., s. 13).

Ebû Hanîfe'nin ders halkasına katıldıktan sonra bu ilim meclisinin Ebû Yûsuf'la birlikte en önemli iki üyesinden biri olan Züfer hocasının 150 (767) yılında vefatından sonra meclise başkanlık etmeye başladı. Ebû Hanîfe'nin fıkıhî kendileriyle beraber tedvin ettiği öğrencileri arasında öne çıkan Ebû Yûsuf ile Züfer hakkında karşılaştırmalı birçok değerlendirme aktarılmakta, menâkıb tarzındaki bu hikâyeler -doğruluğu bir yana- ikisi arasında bir tür çekişmenin bulunduğunu göstermektedir. Ebû Hanîfe'nin ölümünün ardından Züfer'in en azından meclis üyeleri nezdinde daha üstün tutulduğu, muhtemelen bu sebeple Ebû Yûsuf'un kendisine ait ayrı bir grup oluşturduğu söylenebilir. Vekî b. Cerrâh'tan yapılan bir nakle göre başlangıçta Züfer'in meclisi dolup taşarken Ebû Yûsuf birkaç kişi ile ders yapmak zorunda kalıyordu. Vekî'nin Ebû Hanîfe'nin vefatından sonra sabahları Züfer'in, öğleden sonra Ebû Yûsuf'un ilim halkasına devam ettiği, fakat ardından sadece Züfer'i tercih ettiği, yine Vekî'nin Züfer için, "Sen Allah'ın

imamdan bize mirasın" dediği rivayet edilir. Fazl b. Dükeyn de, "İmam ölünce Züfer'e mü'lâzim oldum, çünkü Züfer, Ebû Hanîfe ashabının en sağlamı ve en ince nazara sahip olanıydı" demiştir (a.g.e., s. 9-11).

Hocasının vefatından sonra bir süre Kûfe'de onun ders halkasını devam ettiren Züfer'in şöhreti anlaşıldığı kadarıyla kabile ve akrabalarının etkin olduğu Basra'ya kadar ulaştı. Bir miras davası için Basra'ya gittiğinde Basra'nın ileri gelenleri orada kalması için kendisine ısrar edince o da bunu kabul etti. Ebû Yûsuf, Kûfe'de Ebû Hanîfe'nin halkasını bundan sonra devralmış olmalıdır. Ebû Hanîfe'den çok kısa bir süre ders alan genç Muhammed b. Hasan önce Züfer'in meclisine katıldı ve muhtemelen onun Basra'ya yerleşmesinin ardından Ebû Yûsuf'a öğrencilik yaptı. Kaynaklarda Züfer'in Basra'da Ebû Hanîfe'nin görüşlerini yaymada çok başarılı olduğu belirtilir. Daha Ebû Hanîfe hayatta iken öğrencisi Hâlid b. Yûsuf es-Semtî'yi Basra'da Kûfe fıkıhını anlatmak için görevlendirdiği, fakat Semtî'nin, hocasının kendi ders halkasını kurmada acele etmemesi yönündeki tavsiyesine uymadığı için başarısız kaldığı, öte yandan Züfer'in gelmesiyle durum tamamen değiştiği rivayet edilir. Züfer'in yöntemi hakkında nakledilen rivayet bu duruma ışık tutmaktadır. Basralılar, Ebû Hanîfe'nin ismine ve görüşlerine hoş bakmazlardı. Züfer hocasının tavsiyesi doğrultusunda, Basra'da hâkim olan fıkıh meclislerine ve özellikle Osman el-Bettî'nin takipçilerine alternatif bir ders halkası oluşturmak yerine bir süre bu meclislere katıldı; buralarda konuşulan meseleler ve özellikle meselelerin dayandırıldığı temeller (usul) hakkında onların yaklaşımını anlamaya çalıştı. Bunları kavradıktan sonra onların cüzi meseleler-genel ilkelere (fürû-usul) ilişkisi konusundaki tutarlılıklarını sorguladı; muhatapları onun ileri sürdüğü tutarsızlıkları kabul edince kendi metot ve görüşlerini açıkladı. Görüşleri benimsenince bunların Ebû Hanîfe'nin görüşleri olduğunu belirtti ve Basra'da mevcut Ebû Hanîfe'nin ismine karşı olumsuz tavır bu şekilde ortadan kaldırdı (Hüseyin b. Ali es-Saymerî, s. 110; M. Zâhid el-Kevserî, s. 18-19). İbn Abdülber ve muhtemelen onu izleyen Abdülkâdir el-Kureşî ile Takyyüddin et-Temîmî, Züfer'in Basra'da kadılık yaptığını söylese de kendisi 158'deki (775) vefatına kadar Basra'da kadılık yapanlar arasında bulunmadığından bu bilgi tarihî gerçeklerle uyumsuzdur. Belki de Züfer, Basra kadılığına iki defa

tain edilen öğrencisi Muhammed b. Abdullah el-Ensârî ile karıştırılmıştır (Vekî, II, 154, 157; M. Zâhid el-Kevserî, s. 26).

Züfer'in tartışma üslûbu ve yöntemi hakkında bilgi veren bazı kaynaklarda onun, "Ben biriyle tartışırken karşımdaki kişi delirinceye kadar devam ederim" dediği ve etrafındakilerin delirmekten neyi kastettiğini sorduklarında, "Karşımdaki kişi söylememesi gereken saçma şeyler söylemeye başlayınca" şeklinde cevap verdiği aktarılır. Bir başka rivayete göre Züfer mescidde bir sütunun yanında, Ebû Yûsuf da onun karşısında oturur, fıkıhla ilgili konularda münazara ederlerdi. Züfer bilgelikte sağladı ve yerinde hiç hareket etmeden tartıştı, dili tatlıydı; Ebû Yûsuf ise münazarada huzursuz olur ve sürekli hareket ederdi (Hüseyn b. Ali es-Saymerî, s. 110-111). Ebû Hanîfe'nin fıkıh meclisinde bulunan öğrencileri ve arkadaşlarını mukayese eden kaynaklar Züfer için ittifakla, "O içlerinde en çok kıyasçı olandı" ifadesine yer verirler. Bu ifade, kıyası iyi kullanmak mânasına gelebileceği gibi istihsan ve kıyasa göre farklı hükümler verilebilen fikhî meselelerde kıyasa sadık kaldığı mânasına da gelebilir. Zira birçok kıyas-istihsan karşıtlığında Züfer'in diğerlerinin aksine kıyası tercih ettiği bilinmektedir (örnek için bk. Kâsânî, I, 11; İbnü'l-Hümâm, III, 309; VI, 296). Belki de Züfer, Şâfî gibi kıyası terkedip istihšana gitmenin sakıncalı olduğunu düşünüyordu. Bu durum onun ehl-i hadîs çevrelerinde sevilmesini de izah edebilir; zira ehl-i hadîs çevreleri genelde akîl yöntemlere karşı olmakla beraber özellikle istihsansa ve maslahata çok daha şiddetle karşı çıkmışlardır ve pek çoğu akîl yöntemler arasında sadece kıyasa yer vermiştir.

Ebû Hanîfe'nin kendisinden sonra ders halkasını devam ettiren öğrencisi olmasına rağmen Züfer, Hanefî mezhebi imamları arasında ilk sıralarda yer almaz. Mezhebin fetva, usul ve âdâbına ilişkin yerleşik kurallarına göre, Hanefî mezhebinde kendisi mutlak müctehid olmayan bir müftü fetva verirken öncelikle İmâm-ı Âzam'ın görüşünü esas alır; daha sonra Ebû Yûsuf ve ardından Muhammed gelir. Züfer dördüncü sırada, Hasan b. Ziyâd beşinci sıradadır. Bununla birlikte ilk üç imamın görüşlerine muhalefet ettiği, sayısı yirmiyeye kadar çıkarılan meselede Züfer'in görüşleri mezhepte "müftâ bih" kabul edilmiştir. Nitekim Züfer'in mezhepte tercih edilen görüşlerine dair bir risâle kaleme alan Pîrîzâde İbrâhim, bazı eski kaynaklarda onun mezhep görüşü haline gelen sekiz

meselenin zikredildiğini, Şelebî'nin ise on dört meseleden söz ettiğini kaydetmekte (*el-Kavül'l-ezher*, s. 37), kendisi risâlesinde on sekiz meseleyi ele almaktadır. Ahmed b. Muhammed el-Hamevî'nin 'Ukûdü'd-dü'ra adıyla nazmettiği eser günümüze ulaşmış olup Abdülganî en-Nablusî bu manzumeyi *Nukûdü's-sü're şerhu 'Ukûdi'd-dü'ra*, İsmâil Ebû's-Şâmât ise *Sülûkü üli'n-nazar bi-hallî 'ukûdi'd-dü'ra* adıyla şerhetmiştir (Abdullah Muhammed el-Habeşî, II, 1201-1202). Kendisi de bu konuda manzume kaleme alan İbn Âbidîn, Züfer'in görüşlerinin mezhep görüşü kabul edildiği meselelerin sayısını yirmiyeye çıkarmış (Pîrîzâde İbrâhim, s. 52-54), Abdülatîf b. Abdurrahman el-Molla, İbn Âbidîn'in eserini dikkate alarak bu yirmi meseleyi açıklayan bir risâle yazmıştır.

İmam Züfer'in mezhepte fetvaya esas alınan görüşlerinden bazıları şunlardır: Namazı kıyam, rûkû ve secde ile kılmaktan âciz olan kimse Ebû Hanîfe'ye göre kolayına geldiği şekilde oturarak kılar; Züfer ise namazda kabul edilmiş bir oturma biçimi bulunması sebebiyle teşehhüddeki gibi oturulması gerektiğini savunur. Ancak fetvada esas alınan görüşün Züfer'e ait olduğuna bazı itirazlar vardır (İbn Nüceym, II, 199-200). Zâhirü'r-rivâyeye göre bir kimsenin dava vekili aynı zamanda dava sonunda malî teslim almaya da (kabz) vekildir. Züfer ise dava vekilliğiyle kabz vekilliğinin ayrı şeyler olduğunu söylemiştir. Davanın vekillerinin malî teslim almaları bazı suistimallere yol açtığından mezhepte Züfer'in görüşü tercih edilmiştir (Pîrîzâde İbrâhim, s. 39). Osmanlı döneminde de zaman zaman Züfer'in görüşlerinin benimsendiği görülür. Molla Yegân bir meselede Züfer'in görüşünü benimsediği için eleştirilmiş, fakat daha sonra haklı bulunmuştur. Şeyhülislâm Kemalpaşazâde, mebbîn teslimi konusunda zamanın şartlarının Züfer'in görüşüne göre fetva vermeyi gerektirdiğini söylemiş, aynı şekilde çokça tartışılan para vakıflarının meşruiyetinde Züfer'in görüşüne atıf yapmıştır. Haremeyn fakirleri için kurulan bir vakfın gelirinin Hanefî mezhebinin üç imamına göre başka fakirler için de harcanabileceği kabul edildiği halde Ebüssüüd Efendi bir fetvasında Züfer'in görüşünü tercih edip bunun başkasına harcanmasını kabul etmemiştir (Mahmûd b. Süleyman el-Kefevî, vr. 106^b, 107^{a-b}).

Züfer fikhî görüşlerinde genellikle hocası Ebû Hanîfe'nin usulünü izlemiştir; hatta, "Ben hangi görüşte Ebû Hanîfe'ye muhalefet ettiysem biliniz ki benim o görüşüm

şüm Ebû Hanîfe'nin daha önceki bir görüşüdür" ve, "Ben Ebû Hanîfe'nin görüşlerine nasıl aykırı görüş beyan ederim? O hayatta iken ne zaman ondan farklı bir görüş ileri sürsem benimkinin hatalı olduğuna beni her zaman ikna etmiştir" dediği nakledilir (M. Zâhid el-Kevserî, s. 20). Züfer'in imamların tamamına aykırı görüşler de beyan ettiği, bunlardan bir kısmının benimsendiği dikkate alınırsa onun yukarıdaki sözlerini Ebû Hanîfe'nin öncülük rolünü vurgulamak amacıyla söylenmiş sözler olarak anlamak gerekir. Züfer'in, hocasına fûrû meselelerindeki muhalefeti bir yana diğer imamlardan farklı ilkeleri de (usul) mevcuttur. *Te'sisü'n-nazar*'da onun İmâm-ı Âzam ve İmâmeyn'e dokuz asılda muhalefet ettiği belirtilir. "Bir şey bir hükümde başka bir şeyin yerine geçtiğinde bütün hükümlerde o şeyin yerine geçmiş kabul edilir"; "Bir akdin geçerliliği veya geçersizliği sonradan oluşacak şeylere bağlı olarak değişmez, yani fâsîd akid sahihe inkılâp etmez"; "Bölünemeyen bir şeyin bir kısmının varlığı bütününün varlığı mânasına gelmez, sadece o kısmın varlığı mânasındadır"; "Az ve ufak şeyler af (yok) hükmünde değildir" şeklindeki ilkeler bunlardan bazılarıdır.

İmam Züfer'in mezhepte merkezî bir yer işgal etmemesi, onun farklı görüşlere sahip olmasından veya mezhebin esas haline gelen istihsansa karşı kıyasta ısrar etmesinden ziyade Hanefî mezhebinin oluşum süreciyle açıklanabilir. Çünkü Hanefîliğin bir mezhep olarak ortaya çıkması, Muhammed b. Hasan'ın eserlerinin mezhebin esasları ve temeli (zâhirü'r-rivâyeye) kabul edilmesinin bir neticesidir. Dolayısıyla Züfer'in erken bir dönemde Küfe'den ayrılıp Basra'ya yerleşmesi ve genç yaşta ölmesi muhtemelen Muhammed b. Hasan üzerindeki etkisinin sınırlı olmasına yol açmıştır. Muhammed b. Hasan, Ebû Hanîfe'nin yaklaşımını ve mirasını büyük ölçüde Ebû Yûsuf kanalıyla öğrenmiş, eserlerine aldığı görüşleri de Ebû Hanîfe-Ebû Yûsuf-Muhammed üçlüsü çerçevesinde tasarlamıştır. Dolayısıyla Züfer'in veya Hasan b. Ziyâd'ın görüşleri mezhebin zâhirü'r-rivâyede değil nâdirü'r-rivâyeye olarak adlandırılan ikinci derecede görüşler arasında yer bulabilmektedir.

Günümüze Züfer'in herhangi bir eseri ulaşmamıştır, ancak kaynaklarda ondan rivayet edilen bazı hadis / eser mecmuaları zikredilmektedir. Ayrıca Hanefî mezhebinin temel kitaplarında ve özellikle nâdirü'r-rivâyeye literatüründe görüşleri sıkça nakledilir (meselâ Serahsî, I, 6, 39, 47; Nâ-

ZÜFER b. HÜZEYL

tıfı, s. 38, 40, 102). Bunların önemli bir kısmı *İhtilâtu Züfer ve Ya'kûb* adlı bir eserden alınmıştır (*Keşfü'z-zunûn*, I, 32). Serahsî ve Nâtîfî eserin adını bazan *Şerhu İhtilâti Züfer ve Ya'kûb* şeklinde (*el-Meb-sû't*, IV, 92; *el-Ecnâs*, s. 102), Cessâs ise "şerh" kelimesini eklemeyen İbn Şücâ'a nisbet etmiştir (*Ah-kâmû'l-Kur'ân*, V, 363). Bu durumda kitabın içinde geçen şerh kelimesinin yanlış olduğu ve aynı kitaptan söz edildiği kanaati ağır basmaktadır. İbn Şücâ', Hasan b. Ziyâd'ın talebelerinden İbnü's-Selcî olmalıdır. Ayrıca Necmeddin en-Neseîfî, fikhî ihtilâflara dair *Manzûmetü'l-hilâfiyyât* adlı eserinde Züfer'in diğer imamlardan ayrıldığı hemen hemen bütün konulardaki görüşlerini müstakil başlık altında toplamıştır (vr. 74^b-89^b).

Züfer'in öğrencisi Muhammed b. Abdullâh el-Ensârî hocasının görüşlerini aktarmada önemli kanallardan biri olsa da Ensârî'nin kendisinin de hiçbir eseri günümüze ulaşmamıştır. Ancak Nâtîfî'nin *el-Ecnâs ve'l-furûk*'unun vakıf bölümünde onun bir eserinden bol alıntılar mevcuttur. Meselâ Züfer'in para vakfına dair görüşü Ensârî'nin *Kitâbü'l-Vakf* adlı bir eserinden nakledilmiştir. Ancak alıntılar bu görüşün Züfer'e mi yoksa Ensârî'nin kendisine mi ait olduğunu açıkça ortaya koymamakta, hatta *el-Ecnâs*'ta ilgili meselede (s. 410) Züfer'in adı hiç geçmemektedir. Bununla birlikte söz konusu görüş literatürde Züfer'e nisbet edilmiş, Osmanlı hukukçuları arasındaki para vakfıyla ilgili tartışmada cevaz görüşünü savunan Ebüssuûd Efendi ve sonraki hukukçular Züfer'in görüşüne dayandıklarını belirtmiştir. Ebüssuûd'un yine Züfer'in görüşüne dayanıp geliştirdiği para vakıflarını tescil usulü Osmanlı hukuk uygulamalarında yaygın bir yöntemdir (Mahmûd b. Süleyman el-Kefevî, vr. 632^b-633^b). Çağdaş dönemde Züfer'in hayatına ve görüşlerine dair ilk defa M. Zâhid el-Kevserî müstakil bir eser yazmış, ardından yüksek lisans ve doktora düzeyinde çeşitli çalışmalar yapılmış, bunların bir kısmı yayımlanmıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Vekî, *Ah-bârü'l-ku'dât* (nşr. Abdülazîz el-Merâgî), Kahire 1947-50, II, 154, 157; III, 268; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 608-609; İbn Hibbân, *eş-Şikâ't*, VI, 339; Cessâs, *Ah-kâmû'l-Kur'ân* (Kamhâvî), V, 363; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdü'd), I, 256; Muâfâ en-Nehrevânî, *el-Celisü's-şâlihü'l-kâfi ve'l-enisü'n-nâşihu's-şâfi* (nşr. M. Mürsî el-Hûlî), Beyrut 1407/1987, I, 504-505; Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rifetü 'ulümü'l-hadis* (nşr. Ahmed b. Fâris es-Sellûm), Beyrut 1424/2003, s. 480; Hüseyin b. Ali es-Saymerî, *Ah-bârü Ebî Hanîfe ve aş-hâbih*, Beyrut 1405/1985, s. 109-113; Nâtîfî, *el-Ecnâs ve'l-furûk: Tahkik ve*

Tahkik (haz. Mehmet Ali Orhan, doktora tez, 1996), EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 38, 40, 102, 410; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 172, 208; İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İntikâ'â* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1417/1997, s. 335; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Zikru ahbârî İshbahân* (nşr. S. Dederling), Leiden 1931, I, 317-318; Serahsî, *el-Meb-sû't*, Beyrut 1414/1993, I, 6, 39, 47; IV, 92; ayrıca bk. tür.yer.; Necmeddin en-Neseîfî, *Manzûmetü'l-hilâfiyyât*, Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 404 (8. bab), vr. 74^b-89^b; Kâsânî, *Bedâ'ic*, I, 11; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 317; Ebû'l-Berekât en-Neseîfî, *el-Muşaffâ şerhu Manzûmeti'n-Neseîfî*, Konya Yusuf Ağa Ktp., nr. 7513, vr. 226^a-271^b; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mu'diyye*, II, 207-209; Zehbî, *Târîhu'l-İslâm: sene 191-200*, s. 230; *sihe 201-210*, s. 99, 373; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir* (nşr. Abdürrezzâk Gâlib Mehdi), Beyrut 1424/2003, III, 309; VI, 296; Bezzâzî, *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zâm Ebî Hanîfe*, Haydarâbâd 1321, II, 182; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1423/2002, III, 501-503; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik* (nşr. Zekeriyâ Umeyrât), Beyrut 1418/1997, II, 199-200; Mahmûd b. Süleyman el-Kefevî, *Ketâ'ibü'l-a'lâmî'l-ah-yâr min fukahâ'i mezhebi'n-Nu'mânî'l-muhtâr*, TSMK, III, Ahmed, nr. 2949, vr. 105^b-108^b, 632^b-633^b; Temimî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, III, 254-258; *Keşfü'z-zunûn*, I, 32; Ahmed b. Muhammed el-Hamevî, *'Ukûdü'd-düer fimâ yüftâ bi-kavli Züfer*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 691, vr. 196-197; Pertev Paşa, nr. 624, vr. 38-39; Pirzâde İbrâhim, *el-Kavli'l-ezher fimâ yüftâ fihî bi-kavli'l-İmâm Züfer* (nşr. Ömer b. Muhammed eş-Şeyhâlî), [baskı yeri yok] 1432/2011 (Mektebetü dâri Bağdâd li-tahkikü't-türâs), s. 37, 39, 52-54; Abdüllatif b. Abdurrahman el-Molla, *Vesiletü'z-zafer fi'l-mesâ'ili'lletü yüftâ fihâ bi-kavli Züfer* (nşr. Abdülilâh b. Muhammed), Beyrut 1422/2001; M. Zâhid el-Kevserî, *Leme'hâtü'n-nazar fi sreti'l-İmâm Züfer*, Kahire, ts. (el-Mektebetü'l-Ezheriyye), s. 5, 13, 15-16, 18-19, 20, 21-25, 26; Abdüsettar Hâmîd, *el-İmâm Züfer b. el-Hüzeyl uşûlühü ve fikhüh*, Bağdad 1399/1979; Ebû'l-Yakzân Atıyye el-Cübürî, *el-İmâm Züfer ve ârâ'ühü'l-fikhiyye*, Bağdad 1400/1980; Abdullâh Muhammed el-Habeşî, *Câmi'u's-şürüh ve'l-havâsî*, Ebüzâbi 1425/2004, II, 1201-1202; Ayşe Çeşme, *el-Mevsilî'nin el-Muhtarında Züfer'e Ait Görüşlerinin Tahkiki* (yüksek lisans tezi, 2010), SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.

MURTEZA BEDİR

ZÜHD

(الزهد)

Kulun Hakk'ın dışındaki her şeyi terketmesi anlamında bir tasavvuf terimi.

Sözlükte **zühd** "bir şeye rağbet etmemek, ona karşı ilgisiz davranmak, ondan yüz çevirmek" gibi anlamlara gelir. Malı az olan kişiye **müzhid**, az yemek yiyene **zâhid**, az olan şeye **zehid**, dünyaya karşı perhiz hayatı yaşamaya **zehâdet** denir. Züh-dün karıştı **rağbettir** (*Kâmus Tercümesi*, "zhd" md.). Kur'an'da zühd kelimesi geçmez. Bununla birlikte Hz. Yûsuf'u kuyu-

dan çıkarılanların ona fazla değer vermeleri sebebiyle kendileri hakkında zâhid kelimesinin çoğulu olan "zâhidîn" kullanılmıştır (Yûsuf 12/20).

Zühd kavramı genellikle dünyaya karşı olumsuz tavır ve davranışların bütününe ifade eder. Dünya malına, makama, mevkiye, şan ve şöhrete önem vermeme; azla yetinme, çokça ibadet etme, âhiret için hayırlı işlere yönelme zühdün bazı göstergeleridir (*et-Ta'rifât*, "zhd" md.). Nitekim Kur'an-ı Kerim'de, "Siz dünya hayatını tercih ediyorsunuz ama âhiret hayatı daha hayırlı ve daha kalıcıdır" meâlindeki âyetler (Tâhâ 20/131; el-Kasas 28/60; el-A'lâ 87/16-17) bâki olan âhiret hayatına yönelmenin kul için daha fazla önem taşıdığını bildirmektedir. Yine Kur'an'da dünya hayatının fânîliği (Yûnus 10/24), bu hayatın bir oyun ve eğlenceden ibaret olması (el-Hadîd 57/20), imtihan vesilesi kılınması (el-Mülk 67/2), dünyanın geçiciliğine karşılık âhiret hayatının ebediliği ve sonsuzluğu (el-Mü'min 40/39) gibi konular üzerinde sıkça durulmakta, insanın kalıcı ve sonsuz değerlere yönelmesi teşvik edilmektedir.

Hz. Peygamber'in ve ilk müslümanların hayat tarzı azla yetinmenin ve zâhidane yaşamın örnekleriyse doludur. Bunların hadis literatürü çerçevesinde toplanmasıyla "kitâbü'z-zühd"ler tedvin edilmiştir. Bu eserlerde Resûl-i Ekrem ve ashabının örnek hayatıyla ilgili rivayetler yer almaktadır. İsrâiloğulları'ndan Hz. Süleyman gibi kral peygamberlere karşın Resûlullah'ın kul peygamber olmayı tercih etmesi sonraki nesillerin dünya ve hayat anlayışını da etkilemiştir. Resûl-i Ekrem'in bu konudaki sözü çok mânîdardır: "Ben melik peygamber veya kul peygamber olma hususunda serbest bıraktım. Cebrâil bana tevazu göstermemi işaret etti. Ben de 'Kul peygamber olamay, bir gün doyar, bir gün aç kalırım' dedim" (Heysemî, IX, 192). Peygamber, İslâm'ın Arap yarımadasının hemen hemen tamamına yayıldığı zamanlarda bile mal ve servet biriktirmemiş, yaşıntısında daima azla yetinmiş, eline geçen malları fakirlere dağıtmış, özellikle aş-hâb-ı Suffe'yi de bu şekilde yetiştirmiştir. Öte yandan Resûl-i Ekrem zenginliği ve serveti reddetmemiş, dürüst ve güvenilir tâcirin âhirette nebîler, siddıklar ve şehidlerle beraber olacağını müjdelemiş (Tirmizî, "Büyü", 4), âyette zikredildiği üzere (el-Hadîd 57/27) ashabına dünyadan tamamıyla el etek çekme anlamındaki ruhanlığı tavsiye etmemiş, dünyada mal kazanmalarını ve malları hayır yolunda sarfetmelerini emretmiştir.